Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Verslag van het Psychoanalytisch Symposium Utrecht 7 april 2001

Jan van de Sande

Het achttiende symposium van het PSU, *Psychoanalyse en Passie; over hartstocht en loutering*, trok op de eerste zonnige zaterdag in april driehonderdvijftig deelnemers (waarvan tachtig procent niet-psychoanalyticus). Het publiek was kennelijk geboeid door dit thema en voelde zich aangetrokken door de passie die zich voordoet in de overdracht en tegenoverdracht van de psychoanalytische behandeling.
Verschillende aspecten van passie kwamen aan bod. In de eerste lezing, *Passie tussen hartstocht en loutering*, besprak Wim Heuves het feit dat Freud, hoewel levend in een tijd waarin de nadruk lag op het passionele karakter van de muziek, meer gepassioneerd was door de antieke wereld en 'de' waarheid. Na passie gedefinieerd te hebben als een langdurige toestand die het rationele en het bewuste overschaduwt en het hele leven beheerst, en zodoende een bron van creativiteit en scheppingsdrang kan zijn, wees hij ook op de schaduwzijde van passie als deze verwordt tot bezetenheid en narcistische waanzin, die leidt tot vernietiging van de afweerstructuur en de realiteitstoetsing. Volgens Green, en Heuves neemt dit over, heeft Freud 'het continent van de seksualiteit geopend' maar had hij te veel aandacht voor de onbewuste inhouden van de kinderlijke seksualiteit en de dagdromen en miskende hij de aanwezigheid van het gevoel en de passie in de overdracht.
Door de abstinentieregel en de analytische situatie provoceert de analyticus het ontstaan van kinderlijke gevoelens in de overdracht-tegenoverdracht in de interactie tussen patiënt en analyticus. Deze onbewuste gevoelens met een sterk passioneel karakter dienen gerespecteerd en geïnterpreteerd te worden, waardoor de analysant, zich er eenmaal van bewust, na 'Durcharbeitung' deze gevoelens beter kan hanteren. In zijn voordracht legde Heuves meer de nadruk op de passie bij de analysant en minder bij de andere kant van dezelfde medaille, de gevoelens van de analyticus, die ook door hartstocht gedragen kunnen zijn.
Steph Sallaerts besprak in *Passie: in balans – uit balans – in balans?* de aspecten van de gewone alledaagse passie. Hij belichtte de moeilijke keuze tussen een overmaat aan controle en te weinig controle, met als gevolg enerzijds het verdwijnen van gevoelens en anderzijds het gevaar overspoeld te worden. Hij stelt dat dit dilemma het leven in en uit balans brengt en als het goed gaat in een voortgaande beweging. Dit illustreerde hij aan de hand van twee vignetten. Hij benadrukte de taak van de analyticus om een voldoende veilig kader te bieden waarbinnen creatieve en passionele momenten kunnen ontstaan. Zou dit dan het 'something more than interpretation' van Stern (1998) zijn? Die stelt dat naast de interpretatie de 'ontmoeting' tussen analyticus en analysant helend en heilzaam werkt.
In zijn voordracht *De verhouding tussen rede en pathos* maakte Thijs de Wolf aan de hand van concreet materiaal het aspect van passie in de psychoanalytische situatie inzichtelijk en 'invoelbaar'. Hij confronteerde de toehoorders met het hoge gehalte aan gevaarlijk explosief materiaal in de analytische setting en de ogenschijnlijke afstand tussen de rede en pathos in de zin van emotie bij de oude Griekse filosofen. In zijn vignet legde hij de relatie tussen de wordingsgeschiedenis en hoe deze zich manifesteert in de analytische sessie, met name in het overdracht- en tegenoverdrachtspel, dat een gezamenlijke creatie is van de spreker en de aangesprokene.
Vanuit de hermeneutische invalshoek belichtte

De Wolf de betekenis van het 'Verstehen' en het herbeleven, waarbij hij de kritische kanttekening plaatst dat de analyticus geen abstinent en objectief klankbord is of alwetend is. De analyticus is in het analytisch proces een persoon met eigen gedachten, gevoelens, angsten en wensen. De psychoanalyse is naast een 'kritische' wetenschap, die het verborgen, retorische karakter van het verhaal van de analysant tracht te achterhalen, tevens een 'vaardigheid' tot luisteren, door middel van 'gleich schwebende Aufmerksamkeit'. De analyticus nodigt de analysant uit zijn associaties te verwoorden en helpt hem middels interpretaties een eigen identiteit te ontdekken en op te bouwen. Woorden verhullen en onthullen, en dat niet alleen in de analytische situatie. In zijn bundel *Zonder Namen* (1965) zijn volgens de dichter Gerrit Kouwenaar woorden 'het dagelijkse brood of althans / het gat in de maag / dit gedicht'. Woorden als een gift, vergiftend en ontgiftend.
In *Altaar en troon, verheffing door zelfopoffering* legde Hans Gerritzen een verband tussen passie en jouissance. Onder dit van Lacan afkomstige begrip verstaat hij de mogelijkheid om te doen en te laten wat men wil, met als doel de totale bevrediging. Volgens het realiteitsprincipe biedt het symboliseren een gedeeltelijke jouissance. Zo ook biedt de religie een mogelijkheid om de ongecontroleerde passie te sublimeren door ascese en idealisering. Als de drift vorm krijgt in een fantasie wordt de geest boven de biologische drift verheven en kan de mens zich verheven voelen. Bijvoorbeeld tijdens verliefdheid verliest het ego zijn controle en kan er sprake zijn van 'good madness' in tegenstelling tot 'evil psychosis'. Naast haar 'normal maternal madness' helpt de moeder haar kind om de passie en de integrerende egofuncties te ontwikkelen.
Via de mystiek en de ascese streeft de mens op gepassioneerde wijze naar eenwording met God, als het ware op een troon naast Zijn troon. Door totale onthechting en zonder biologisch substraat, als een anorectisch lichaam zonder seksuele gevoelens en zonder voedsel, verkeert de asceet, de heilige, in de illusie van een soort permanent geestelijk orgasme zonder daarbij een ander nodig te hebben.
In de schelmenroman *De valse dageraad* van de met Umberto Eco vergeleken schrijver Jan van Aken (2001) zijn seks, drank en oorlog naast de ascese belangrijke drijfveren. De hoofdpersoon, de monnik Hroswithus, zit voor de zoveelste maal in een onderaardse kerker van de Engelenburcht in het Rome van de vijftiende eeuw gevangen. Hij wordt gedwongen tot vasten en gebruikt het vasten om zich los te maken van de alledaagse ellende. Bijna onafhankelijk van voedsel leert hij de twee ratten, met wie hij zijn laatste graankorrels deelt, het *Kyrie Eleison*. Dichter bij God, in wiens naam hij gevangen zit, kan niet.
Misschien is het verschil in presentatie tussen Hans Gerritzen en Mark Kinet kenmerkend voor het verschil tussen Nederlandse en Vlaamse analytici. Dit verschil werd een maand eerder gesignaleerd tijdens het symposium *Wat wil de psychoanalyse niet weten?*, georganiseerd door dit tijdschrift. In de noordelijke lage landen hanteert men de wetenschappelijke wijze van beschouwen en de utilitaire terminologie terwijl in de zuidelijke lage landen de psychoanalyse gezien wordt als een kunstvorm, beoefend met veel creativiteit (Bolt 2001). Als er een waarheid bestaat, ligt deze naar mijn mening ook hier in het midden.
Kinet trakteerde de toehoorder op de passiemoord als het kookpunt van de passie. Zijn presentatie was een soort 'oraal kannibalistisch hoogfeest'. Het gevoel dat ik aan deze lezing overhield, benaderde de beschrijving van een door hem geparafraseerde dichter over *The morning after* ('together they lie / in the last knot love could tie'). In een boeiend betoog over *Adolescentie en het passieprincipe* belichtte hij een aantal aspecten van passie vanuit een filosofisch en psychoanalytisch gezichtspunt, met een ronde Vlaamse tongval, waardoor de vergelijking van het orgasme met een *petite mort* draaglijker werd. De wijze van presentatie maakte het begrip jouissance tastbaar.
Jan Cambien benadrukte dat de uitspraak van David Hume tweehonderdvijftig jaar geleden: 'Reason is the slave of the passion', nog steeds opgeld doet. De passie in de overdracht, is een herhaling van de passie en het infantiele liefdes- en haatleven. In de psychoanalyse wordt de passie beleefd, maar niet gerealiseerd. De analysant wordt op systematische wijze in con-

tact gebracht met zijn driftleven en passies.
Een aantal lezingen met aansluitend plenaire discussie is een reeds jarenlang gehanteerde formule, die ook nu leek te voldoen, gezien de levendige discussie tussen sprekers en publiek. De afstand tussen patiënt en analyticus werd overbrugd door de inbreng van deelnemers die zich als patiënt annonceerden. Een vertegenwoordiger van een patiëntenbelangenorganisatie bepleitte meer ruimte voor langdurende psychotherapie in het behandelaanbod en uitte zijn kritiek op het vijf- of tiengesprekkenmodel. Deze aanpak, die geen behandeling genoemd kan worden, lijkt soms eerder bedoeld om patiënten op een elegante manier van een behandeling af te houden dan om te onderzoeken wat de beste behandelingsvorm voor de patiënt is.
Tijdens de discussie gaven enkele sprekers aan door welke passie zij gedreven waren om analyticus te worden. In de vignetten en de presentatie waren passionele momenten voelbaar. Daarnaast is er sprake van de taaie bewerking van de soms tergende weerstand tegen de bewustwording van verdrongen agressieve en seksuele gevoelens, met als valkuil voor de analyticus de neiging tot een masochistische of megalomane ascese.
Hoewel de sprekers verwezen naar thema's die door andere sprekers voor het voetlicht gebracht werden, zou de symposiumcommissie meer aandacht hebben kunnen besteden aan de integratie van de lezingen tot één geheel, waarbij de concluderende stellingen in de discussie een constituerend onderdeel vormen van het symposium.

Literatuur

Aken, J. van (2001), *De valse dageraad*. Bert Bakker, Amsterdam.

Bolt, A. (2001), Kunst én wetenschap. *De Psychiater* 8 (8), pag. 29-31.

Kouwenaar, G. (1965), *Bundel Zonder Namen*. Querido, Amsterdam.

Stern, D.N., L. Sander, J. Nahum e.a. (1998), Non-interpretive mechanisms in psychoanalytic therapy, 'something more' than interpretation. *International Journal of Psychoanalysis* 79, p. 903-921.

J.A.A.M. van de Sande, psychiater-psychoanalyticus, lid van het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap, NVVP en NVGP, is werkzaam in privé-praktijk.

Liefdesverklaringen. Psychoanalytische beschouwingen over liefde en passie. Lustrumstudiedag (15 jaar) van de VVPT, 8 juni 2001 te Kortenberg

Leen Van Compernolle

Geef toe, een titel die tot de verbeelding spreekt. Ik reed dus vol verwachting naar wat ik hoopte dat een passionerende dag zou worden; een beetje feest.
Na de inleiding van Nicole Vliegen, die vaststelde dat ook andere initiatiefnemers in het voorbije jaar het thema 'liefde en passie' eer aandeden, lieten vier sprekers, met zeer uiteenlopende lezingen, ons hart al dan niet sneller kloppen. Mark Kinet nam ons in *No Thing but the real Thing* meteen mee op de vleugels van zijn met poëzie en humor doorspekte discours naar de hoogten van een goed gestructureerde uiteenzetting. Vertrekkend bij het Woord van de dichter komen we bij Lacans uitspraak over het Woord als de moord op het ding, das Ding. Das Ding, of het kleine ding, l'objet petit a, voor Kinet mag het ook kleine x zijn. De kleine onbekende die we kwijt zijn, en die de motor van ons verlangen is, menen we in de ander te ontwaren op wie we verliefd worden. Wanneer de verliefdheid botst op een obstakel (een zinkende Titanic bv.), laait ze op tot een vurige en verzengende passie, leidend tot een Ik-loos genot op de rand van de zelfdestructie. Dit 'dionysische' genot, de symbiotische en ophitsende jouissance, plaatst hij tegenover het 'apollinisch' genieten, dat ontspant maar naar meer vraagt en zo het verlangen zowel intact laat als in stand houdt (in plaats van het op te branden). Edoch, we zijn of worden wellicht nooit zozeer onszelf, als wanneer we onszelf durven los te laten om ons, weliswaar tijdelijk, aan de jouissance van de passie over te geven.

Dit lacaniaanse verhaal over het kleine ding, verlangen en passie herinnerde mij aan *De God van de kleine dingen* van Arundati Roy – die dingen die een gat in het heelal achterlaten – een verhaal over de ondraaglijk lichte lange weg van de passie naar de dood ...
En toen was er koffie, en vroeg ik mij af wat hier nog aan toe te voegen was.
Paul Moyaert heeft zo zijn eigen invalshoeken en hij wijdde ons in in de mystieke passionele liefde. 'Inwijden' zou hij zelf niet het juiste woord vinden: in feite hebben psy-wetenschappen niets van doen met mystiek, die tot het domein van de religie behoort. Anderzijds gaat het toch om een menselijke beleving, en behoort ze daarom wel tot ons studiedomein. Deze hooggestemde liefde ontvangt immers haar stuwkracht vanuit dezelfde krachtbronnen die de aardse en meer zinnelijke vormen van liefde opjagen en voortdrijven. Mystici richten hun gebed erop hun leven eenvormig te maken met God, tot hun ziel 'de liefde van God' is geworden. Na de opstijgende beweging van de ziel – meditatief gebed aan de hand van inhouden en voorstellingen van het christelijk geloof – zet in een tweede beweging de affectiviteit de ziel verder op het spoor. Het genot van een passionele liefde kan hierbij de ziel in vervoering brengen. Hierna volgt echter de donkere nacht van het mystieke lijden, een diepgaande depressieve fase, waarin de mystieke ziel alles ontvalt. Het verlangen – ook naar God – kwijnt weg; enkel het eventuele te boven komen van deze langdurige beproeving leidt tot de hogere vormen van mystieke vereniging.
Na dit ontmoedigende verhaal stelt Moyaert de vraag of er een verband is tussen mystieke en passionele liefde. Pure liefde (die niets met passie te maken heeft) staat gelijk met de 'amor amicitiae', die voor de ander (partner, vriend, kind) enkel het goede wil. Bij het verlangen daarentegen is er steeds een spanningsverhouding met het tekort dat ontstaat uit het verschil tussen wat is en het goede. De passionele liefde staat lijnrecht tegenover de amor amicitiae, in die zin dat niet 'goed' is wat is, maar tomeloos verlangd wordt naar wat niet is, dat trouwens weer niet 'goed' blijkt te zijn op het moment dat het er wel is.
Waar in de verliefdheid en in de liefde (amor amicitiae) genoten wordt van het samen zijn en doen, lukt dit bij de passionele liefde enkel in het vooruitzicht van het weer gescheiden zullen zijn. Ook de mystieke liefde wordt gedomineerd en verteerd door het verlangen dat door niets tot rust komt. Veeleer dan te vervullen put ze uit, zuigt ze leeg, en haalt ze het vermogen om zich aan iets tastbaars te hechten onderuit. Toch zou uit de deprimerende nacht een nieuwe wijze van beminnen kunnen ontstaan, die God niet zoekt buiten deze wereld, maar hem vindt in al wat is zoals het is.
Ik veronderstel dat we dan weer terug zijn bij de 'echte liefde', de 'amor amicitiae', de liefde zonder verlangen ...
Deze beide boeiende lezingen comprimeren tot hun essentie, vlak na elkaar, bracht me tot de ongemakkelijke vaststelling dat de gehanteerde concepten en terminologie niet zomaar congruent gehanteerd werden. Hoe zit het nu met het verlangen (brengt het rust of jaagt het op?); waar staan genieten, genot, jouissance voor? En is de pure passie nu het begin van het einde of het begin van je ware zelf; laat ze toe meer dan ooit jezelf te worden, of haalt ze je definitief onderuit?
Ik kies voor de passie die zich tot de liefde bekeert, voor ze opgebrand is. Alsof ik te kiezen heb.
Na de lunch had Patrick Meurs het over *Het vuur van de liefde; een ontwikkelingsperspectief op de gevoelsambivalentie*. Hij gebruikt het vuur als symbool voor de ambivalentie, de dualiteit liefde/haat in ons gevoelsleven. Dit denken in tegenstellingsparen hebben we geërfd van Freud, die het vooral oedipaal situeerde. Latere auteurs (o.a. Klein, Kernberg) leggen de nadruk op de veel primitievere, preambivalente fases, geregeerd door splitsing. Winnicott, in navolging van Bergeret daarentegen, veronderstelt aanvankelijk 'une violence fondamentale', een intense en vurige narcistische strijd om erkenning door de ander. Vanuit beide hypotheses ontstaan kernen van positief en negatief gekleurde affectiviteit. Afhankelijk van de verhouding tussen beide – overwegend negatieve, in balans, of overwegend positieve kernen van affectiviteit – ontwikkelt het kind zich in preneurotische, neurotische of normale richting.
Meurs bracht een zeer wetenschappelijk onder-

bouwde lezing, waar ik echter na de lunch niet zo goed tegen bestand was. Mijn vuur leek een beetje geblust ...
Mevrouw Valerie Sinason riep ons allen weer tot de orde. Zij sprak op een gepassioneerde manier over haar – blijkbaar niet aan slijtage onderhevige – passie voor het/haar werk, en wat de wortels daarvan zijn. Ze stak meteen van wal met een pleidooi tegen de 'neutraliteit' van onderkoelde psychotherapeuten, wier onverstoorbare uitdrukking op bijvoorbeeld ernstig getraumatiseerde mensen soms allesbehalve neutraal overkomt.
Zij stelde dat onze 'precognitieve bodymemory' bepaalt wat we graag doen. Een goede beroepskeuze combineert een identificatie met wat in de familie leefde met een intelligente manier om met zijn eigen trauma om te gaan. Uit haar identificatie met haar vader – die scholen oprichtte voor de verstandelijk gehandicapten, daar waar ze woonden, in plaats van ze naar de psychiatrie te halen – ontstond voor haar de ethiek dat je de patiënt moet gaan zoeken waar je hem, letterlijk en figuurlijk, kan bereiken. 'Al de groepen waar ik voor werk zijn diep gehaat geweest, met passie; om ze op te richten is er passie nodig, als antidotum.' Passie in een beroep is een re-enactment van onze 'family ressources', onze familiale achtergronden; een combinatie van een trauma en een gave, een weten van binnenuit.
Veel voer voor discussie, die echter op de dag zelf slechts moeizaam op gang kwam. Zoals ik hoger reeds vaststelde had dit misschien te maken met de ruime diversiteit waarmee het begrip 'passie' ingevuld wordt; is ze nu een niet te stuiten of net gestuit verlangen, of zelfs van een andere orde dan het verlangen? Is ze dodelijk, of kan ze leiden tot levenslange creativiteit? En is ze dan op zichzelf voldoende om zich levenslang in leven te houden, of moet ze ook nog gevoed, beschermd worden? Misschien denken we ook bij 'verlangen' te snel dat we weten waar we het over hebben, net zoals we op den duur denken dat we ons bij 'objet a' iets kunnen voorstellen.
In die zin sprak de bijdrage van Mevrouw Sinason op het einde van de studiedag erg aan: ze deed vooral beroep op haar eigen passie en haar eigen reflectie hierop.

Zelf vroeg ik mij af hoe het met de passie gesteld is anno 2001, bij de jongeren bijvoorbeeld. Is er nog voldoende tekort om gepassioneerd te kunnen verlangen, of wordt de dispositie tot verlangen in de kiem gesmoord door een overdaad aan onmiddellijke behoeftebevrediging? Of leidt deze juist tot meer passie en minder verlangen: passie voor tv, computerspelletjes, eindeloos en chemisch opgefokt fuiven ... of zijn we dan van de passie bij de verslaving aangekomen?
Maar het ging over de passie in de liefde, en hopelijk blijft die gevrijwaard; men zou bijvoorbeeld kunnen veronderstellen dat 'het verlangen' zo vroegkinderlijk ontstaat dat de latere realiteit er geen vat op heeft.

Dr. L. Van Compernolle is kinder-en jeugdpsychiater, psychoanalytica, diensthoofd van de Jeugdkliniek te Pittem.